

Donát Ferenc és a népi mozgalom

Az agrárközgazdász, korábban kommunista politikus 1986 nyarán távozott az élők sorából. Ravatalánál Újhelyi Szilárd mellett Csoóri Sándor író és Kis János filozófus, azaz a nép-nemzeti és a demokratikus ellenzék egy-egy meghatározó képviselője búcsúztatta, miközben az MTI mindössze egymondatos hírt adott ki a haláláról. Talán már ez is érzékelteti – állítja **Ignác Károly** –, hogy Donát Ferenc milyen bonyolult, egyben tanulságos életutat járt be

NEHÉZ LENNE Donát Ferenc életének különböző időszakai között valamilyen fontossági sorrendet felállítani, hiszen lehet érveket hozni a fiatal politikusi, az 1956-os vagy az élete utolsó évtizede tevékenységének kitüntetett szerepe mellett is. Az aktuális mából visszatekintve pedig mindig más és más elem tűnik hangsúlyosnak. Az 1930-as évek második felének jelentősége abban ragadható meg, hogy a huszonéves fiatalember gondolkodásának, világvéleményének alapelemei akkor alakultak ki, és azokat lényegében élete végéig megőrizte.

A vidéki, jászárokszállási polgári családból származó, 1913-ban született Donát Ferenc pesti egyetemi jogi tanulmányai idején, 1932-ben kapcsolódott be a kommunista diákmozgalomba, majd 1934-től az illegális Kommunista Magyarországi Pártjának (KMP) tagja

FORTEPAN / BAUER SÁNDOR

A TÚLOLDALON: Donát Ferenc (az ülő alakok közül balról a második civil ruhás személy) a MÁVAG és az ÁVH csapatzászló-átadásán, többek között Farkas Mihállyal, Kádár Jánossal és Péter Gáborral együtt (az asztal mellett balról az első, második és harmadik ülőhelyen), 1949-ben
JOBBRA: A Kommunista Internacionálé 1935-ben megrendezett VII. kongresszusa, amelyen elhatározták az antifasiszta népfrejtolitikát

lett. E mai nézőpontból talán meglepőnek tűnő választás hátterét érdemes jobban megvilágítani. Adott a személy, egy a családi és a fiatalkori szocializáció révén a (vidéki) társadalmi egyenlőtlenségekre és problémákra érzékeny, a közélet iránt érdeklődő és tetterre kész fiatal. Adott a kor és a hely, az 1929-es gazdasági világválság által érintett Magyarország, ahol egyre erősödik az az érzület és vélemény, hogy átfogó, gazdasági-társadalmi-politikai krízis hatja át a mindennapokat; ahol a változás követelése, szükségessége, egyesek felfogásában elkerülhetetlensége, ugyanakkor a fennálló rendszer alapszerkezetének változatlansága egyszerre volt az 1930-as évek jellemzője. Ezen túl adott a kommunista mozgalom, amely – ha csak speciális helyeken –, de ki tudta építeni a maga legális és illegális szervezkedési módjait: a budapesti egyetemi közegben Donát találkozott a baloldali milióval.

Ráadásul e kommunista mozgalom igencsak sajátos időszakát élte Magyarországon az 1930-as évek közepétől. A Kommunista Internacionálé (Komintern) 1935-ös VII. kongresszusán hirdette meg az – utólag nyilvánvalóan *taktikai*-nak bizonyuló – antifasiszta népfrejtolitikát, míg ebben az időszakban a KMP elvileg erősen centralizált irányítása és szervezete a gyakorlatban több okból is szétesett. 1936-ban a külföldön működő vezetését a Komintern feloszlatta, ezzel akaratlanul is még nagyobb szabadsághoz juttatta a hazai, magyarországi kommunistákat. Így közülük többen is *stratégiai* célként fogták fel a népfrejtolitikát, és annak szellemében cselekedtek.

Donát Ferenc esetében ez azt jelentette, hogy kommunistaént egy tényleges szövetség céljából keresett kapcsolatot a népi írókkal, többek között Kovács Imrével, Darvas Józseffel, Veres Péterrel, Erdei Ferencel. Komoly szerepe volt abban, hogy kommunista szimpatizáns fiatalok a kor legális diákszervezeteibe belépve

WIKIMÉDIA

azokat igyekeztek radikálisabb ellenzéki irányba mozdítani. Így történt ez a budapesti Egyetemi Kör esetében is, amelynek az 1937. március 15-i, a Nemzeti Múzeum kertjében tartott megemlékezésén került sor a Márciusi Front 12 pontjának meghirdetésére. A követeléseket a fiatal Kovács Imre olvasta fel, aki akkoriban a Hársfa utcai Diákok Házában lakott Donáttal együtt, és a pontok megfogalmazásában mindketten részt vettek.

Mit követelt a Márciusi Front programja? Demokratikus szabadságjogokat, radikális földreformot, gazdasági és szociális jogokat – mindezt leginkább a „dolgozók”, az „alsóbb néposztályok” érdekében. A legnagyobb vitát több okból is az utolsó, 12. pont keltette, amely a magyar revízió mellett a „pánszláv és pángermán imperialista törekvésekkel szemben” a Duna-völgyi népek összefogását hirdette. Ugyanakkor azt is mutatja, milyen messzire is jutott Donát a pártjának korábbi szektás, türelmetlen irányvonalától. Nyilván kommunistaént egyáltalán nem értett egyet a „pánszláv imperializmus” szerepeltetésével, de miután Kovács Imre ragaszkodott hozzá, ő engedett, mert annyira nem tartotta fontosnak a kérdést, hogy emiatt rögtön az elején meghíusuljon az ígértes együttműködés, fellépés. Mint utólag kiderült, a KMP külföldön működő vezetése nem volt ilyen rugalmas, de – és ez is jellemző a korra – a kritikán kívül Donát nem kapott komolyabb büntetést, és a „népfrejtolitikáját” is folytathatta. Részt vett a Márciusi Front főbb eseményein, az 1937. októberi makói találkozón,

az 1938. március 15-i megemlékezés szervezésében – amíg a hatalom el nem lehetetlenítette a mozgalmat. Utána pedig jelen volt a népi 1939-es makói pártalapításánál, a Nemzeti Parasztpárt születésénél is, ahogy 1939–1940-ben az akkor a népi mozgalomhoz kötődő *Szabad Szó* hetilap munkatársaként is dolgozott.

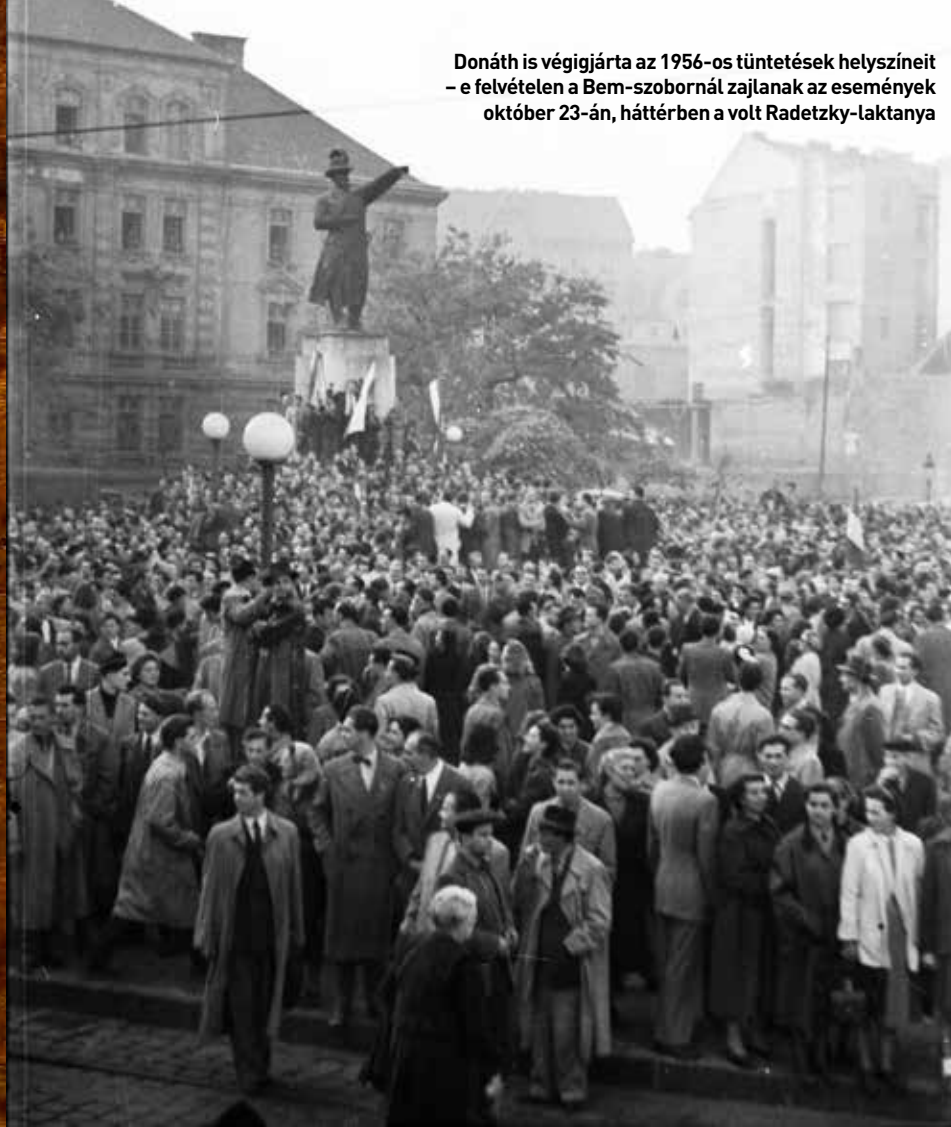
Ezek az évek két szempontból is meghatározóak voltak Donát Ferenc életében. A népi írókkal kialakult személyes ismeretségei, sőt baráti kapcsolatai közül több egész életében megmaradt. Másfelől pedig a népi gondolat egyértelműen formálta a fiatal Donát világvéleményét, alakította az alapvetően a marxizmusra épített világvéleményét, szintén egy egész életre szólóan. Ehhez az is kellett, hogy az ő kommunistasága nem a hivatalos, sztálini „marxizmus-leninizmus”-ra, hanem egy gyakorlatias társadalomkritikai gondolkodásra épült. Az agrárkérdés fontosságának és a társadalmi reformnak mint a demokrácia előfeltételének hangsúlyozása, valamint átfogóan, a „formális” képviselőivel szembeállított közvetlen (népi) demokrácia ideája – ezek határozták meg Donát politikai koncepcióját, lényegében egész életében. És nemcsak az övét, hanem különböző mértékben, de több olyan kommunista társáét is, akiknek politikai szocializációja az 1930-as évek Magyarországon ment végbe.

Fordulat ötvenhatban

A második világháború vége Donát Ferenc számára elhozta a várt nyilvános, legális politikai szereplés lehetőségét. Az 1945-ös földosztásban vállalt irányító

Donáth is végigjárta az 1956-os tüntetések helyszíneit – e felvételen a Bem-szobornál zajlanak az események október 23-án, háttérben a volt Radetzky-laktanya

szerepe, az akkor szerzett tapasztalatai szintén meghatározóak voltak, bár azok hatása nem rögtön, inkább majd 1956-ban és utána mutatható ki. Az 1945-ös nagy pillanatot ugyanis pályafutásának egyértelmű mélypontja követte: az egy-párti diktatúra kiépítésében vállalt politikai szerepet a kommunista párt Központi Vezetősége Titkárságának vezetőjeként. A belső leszámolás azonban őt is elérte, Kádár Jánossal és más hazai kommunis-tákkal együtt tartóztatták le és ítélték el. 1951 és 1954 között börtönben ült. Szabadulása után távol tartotta magát a politikától, de amikor átélte az 1956. őszi tömegmozgalmat – Donáth végigjárta a tüntetések színhelyeit –, és meglátta az alulról szerveződő népi szervek, tanácsok alakulását, ismét a közélet sűrűjébe vetette magát. Donáth komoly szerepet játszott Nagy Imre október végi fordulatában, a népfelkelés jogosságának elismerésében, követeléseinek vállalásában. A novemberi bukás után fogságba került, majd 1958-ban, a koncepció Nagy Imre-perben 12 év börtönre ítélték. 1960-ban, amnesztiával szabadult, a politikától

visszavonulva agrárkutatások folytatására kapott lehetőséget. E kutatásokból született meg a hatvanas években a *Demokratikus földreform Magyarországon 1945–1947* című munkája, amely azonban jóval több mint egy hagyományos agrártörténeti munka. A központi témája igazából a közvetlen demokrácia, annak kérdései a magyarországi események fényében. Donáth azt a történelmi pillanatot igyekezett megragadni, amikor 1944–1945-ben a hatalmi vákuumot kihasználva a társadalmi önszerveződéssel létrejött különböző helyi testületek vették át a közügyek intézését – szerinte e kivételes, „forradalmi” időszak gyakorlatát kellett volna megőrizni, illetve ehhez lenne szükség visszatérni. Ahogy az 1945 előtti írásaiban, itt is kimutatható, hogyan támaszkodott a népi írók gondolataira, hiszen a képviseleti, parlamentáris demokráciával szembeni kritika, a közvetlen népi hatalomgyakorlás magasabbrendűségébe vetett hit a klasszikus populizmus fontos jellemzője. (E populizmust természetesen itt történeti fogalomként használom, nem

Donáth a Nagy Imre-per 1958-as tárgyalásán a fővádlott egykori miniszterelnök mellett a mikrofonnál ülve és 1965-ben otthonában, a családjával (jobbra)

a hatalommal szembeni különböző fellépésekre, és ezt Donáth is felismerte: aláírta a *Charta '77* melletti szolidaritási nyilatkozatot, majd részt vett a formá-

rendszerrel, a parlamentáris demokráciával szembeni bizalmatlansága élete végén sem tűnt el, miközben a szabadságjogok és jogállamiság fontosságát egyre inkább elismerte. Jól értette a nép-nemzeti csoport szimbolikus beszédmódját és harmadik-utasságát, miközben utóbbiak gondolkodásában a közvetlen demokrácia nem játszott olyan kitüntetett szerepet, mint Donáthéban.

pedig egy leegyszerűsítő és elítélő átokszóként, a demagógia szinonimájaként – az utóbbi szóhasználatra sajnos gyakran látunk példát, és nem csak a politikai közbeszédben.) 1945 és a rá következő évek értékelésében pedig, fontos különbségek mellett, Donáth gondolatmenete sok ponton kapcsolódott Bibó István nézeteihez is.

Donáth írása azonban igencsak radikális, a kádári konszolidáció legitimitását megkérdőjelező koncepciót rejtett. Már önmagában az 1956-os áthallások miatt is, hiszen könnyen párba lehetett állítani az 1944–1945-ös és az 1956. őszi (helyi) népi szervek, különféle bizottságok és (munkás)tanácsok működését. Ezen túlmenően pedig Donáth visszatekintve nem a Rákosi-féle személyi kultuszt tartotta az elsődleges hibának, hanem azt, hogy 1945 után a kommunisták is részt vettek az igazi demokratikus népmozgalmat visszatorzításában. Szerinte viszont a „szocialista demokráciát” nem lehet felülről, csupán a párt- és állami pozíciókat birtokló kisebbség uralmával építeni. Vagy ahogy a kéziratának vitájában kifejtette: a közvetlen demokrácia erősítése, a széles, gazdasági–társadalmi-politikai értelemben vett öngazgatásra történő áttérés nélkül csak „szocialista menedzserekkel szabványos államkapitalizmus” lehet működtetni a kelet-európai országokban.

Azaz Donáth – bár továbbra sem fogadta el a nyugati képviseleti demokráciát – lényegében megtagadta a keleti tömbben kiépült rendszereket és azok diktatórikus hatalomgyakorlási módját. A népiek korábbi harmadikutaságához közelítő Donáth-koncepció mindezek miatt így, a maga teljességében nem is jelenhetett meg a Kádár-korszak nyilvánosságában: a kéziratának *Közvetlen demokrácia Magyarországon* című fejezete csak megcsonkítva kerülhetett bele az 1969-ben kiadott könyvébe. (A cenzúrázott részt csak 1990 után publikálták.)

lódó demokratikus ellenzéki mozgalom különféle akcióiban. Ugyanakkor fontosnak tartotta, hogy az egymástól különböző, de összességében is még gyenge ellenzéki táborokat ne tudja megosztani, egymás ellen kijátszani a hatalom, ezért az együttműködés megteremtése volt a célja, a „népfrontos” szervezkedési tapasztalatainak átadása. Integratív személyiséggé tudott válni, aki nemcsak a demokratikus ellenzék, hanem a magát a népi mozgalom örökösének tekintő nép-nemzeti irányzat képviselőivel is jó viszonyt ápolt. Ideológiai téren a két csoport között helyezkedett el. A képviseleti

Bibó István 1935 körül, valamint a széles körű értelmiségi összmunkával készült, 1980-ban végül szamizdatként megjelent *Bibó-émlékkönyv* rendszer-váltás utáni legális kiadása

Az ellenzék kovása

Donáth Ferenc élete utolsó, 1977 és 1986 közötti évtizedében a kádári rendszer akkor szerveződő, különböző ellenzéki mozgalmainak egyik vezető személyiségévé vált. Nem véletlenül. Akkor elsősorban az 1956-os szerepvállalása miatt volt ismert, az ellenzéki körökben elismert szereplő. Az 1975-ös helsinki értekezlet záróokmányában megfogalmazott emberi jogok biztosításának kérdése és más nemzetközi események egyre inkább lehetőséget adtak a magyar ellenzéknek is

Mindezeknek köszönhetően a széles ellenzéki együttműködés szervezőjévé vált: 1979-ben lett a *Bibó-émlékkönyv* szerkesztőbizottságának elnöke, majd 1985-ben valósult meg az általa kezdeményezett monori ellenzéki találkozó. Utóbbi nemcsak Donáth utolsó jelentős közéleti tevékenysége, hanem az ellenzéki közös gondolkodás utolsó nagy eseménye is volt. Egy évvel később Donáth meghalt, majd az ellenzéki együttműködés felbomlott, és elkezdődött a rendszerváltás időszaka.

„[A] politika nem az elit hatalomgyakorlásának művészete, hanem soha véget nem érő küzdelem azért, hogy a hatalom minél nagyobb része visszazálljon azokra, akik fölött s akiknek a nevében gyakorolják” – így foglalta össze Donáth Ferenc plebejus krédóját Kis János 1992-ben. A liberális filozófus úgy érvelt, hogy hiába van napirenden Magyarországon a nyugati modell átvétele, a kapitalista piacgazdaság és a képviseleti demokrácia „az egész világon súlyos válságjelenségekkel küszködik”. Ezért Kis arra kívánta felhívni a figyelmet, hogy komolyan kell venni Donáth hitvallását. Hiába. E gondolat elsüllyedt a rendszerváltás (elit) harcaiban. ■

Ignácz Károly történész, PhD, a Politikatörténeti Intézet tudományos munkatársa, a *Múltunk* című folyóirat szerkesztőbizottságának tagja